

Diskuse o kritériích rozvinuté socialistické společnosti

Rozbor podstaty rozvinuté socialistické společnosti, jejích charakteristických rysů, kritérií, objektivních zákonitostí, vnitřních a vnějších neantagonistických rozporů, nových podob vztahu objektu a subjektu je úkolem mimořádně závažným jak z hlediska teorie, tak z hlediska politické praxe. Jeho význam je dán budováním základů komunistické společnosti v SSSR, vytvářením rozvinuté socialistické společnosti v řadě evropských socialistických zemí, dovršováním výstavby socialismu v další skupině zemí. Je stupňován současnými nároky ideologického boje proti buržoazní, reformistické, revizionistické ideologii, působící proti reálnému socialismu a marxisticko-leninské teorii socialismu a komunismu jak zprava, tak i „zleva“. Stoupá význam hlubokého ujasnění, které může oddělit skutečné socialistické hodnoty od dnešních podob buržoazního a maloburžoazního „socialismu“.

Teoretické zvládnutí podstaty nejvyššího dosaženého stadia umožňuje hlouběji proniknout také do řady vývojových stupňů zralosti, jejích obecné podstaty i specifických zvláštností, kvalitativních i kvantitativních odlišností. Napomáhá obohacovat konkrétní formy aktivity rozhodujících subjektů v procesu praktického vedení a řízení, rozvíjet vedoucí úlohu dělnické třídy a komunistické strany, rozvíjet aktivitu pracujících a funkci řízení v oblasti upevňování socialistického vlastnictví a posilování materiálně technické základny, v oblasti rozvoje socialistické demokracie a státnosti, výchovy, vzdělání, kultury, všestranného rozvoje lidí, v oblasti prohlubování internacionální spolupráce.

Filozofický, sociologický a vědeckokomunistický výzkum těchto otázek v socialistických zemích a především v Sovětském svazu již značně pokročil. Zejména sovětské vědci přispěli k dialekticko-komplexním rozborům základních rysů a kritérií rozvinutého socialismu. Významné výsledky přinesly diskuse v mezinárodním dělnickém a komunistickém hnutí (materiály z moskevských porad v roce 1969, diskuse v *Otázkách míru a socialismu* v letech 1973, 1974, 1975). V ČSSR byly zpracovány vědecké studie k dílčím stránkám tohoto procesu. Citelně však chybí soustavné syntetizování poznatků, opírající se současně o bohatství konkrétních praktických poznatků.

Na zasedání vědeckého kolegia filozofie a sociologie v lednu 1976 byla uspořádána další z řady diskusí k aktuálním úkolům výzkumu v oblasti filozofie, sociologie a vědeckého komunismu, tentokrát k problémům rozvinuté socialistické společnosti. Diskuse se zúčastnila řada odborníků z různých pracovišť. Úvodní slovo přednesla s. Abrahamovičová.

S. Abrahamovičová, s. Netopilík a s. Sedlák zdůraznili, že je nutné formulovat koncepci rozvinutého socialismu nikoli obranně, ale ofenzivně, nepodceňovat dosažené výsledky, ale současně realisticky brát v úvahu všechny existující problémy a obtížnosti objektivních komparací. Při střizlivém pohledu je nutné respektovat i historické podmínky, z nichž jsme při budování socialismu vyšli. V boji proti buržoazní ideologii a politice je třeba klást důraz na globální kritéria odlišující socialismus od kapitalismu. Při rozvíjení a konkretizaci vnitřní politiky naopak do popředí vystupuje specifická jednotlivých vývojových etap. Ani v tomto přístupu však nelze zapomenout na obecné zákonitosti formace jako celku. V té souvislosti bylo poukázáno na diskuse k otázkám „rozvojového“ charakteru socialistických zemí (jakož i na specifiku vnitřní a zahraniční politiky s tím spjaté), na vyčleňování socialismu jako samostatné etapy.

Jak konstatovala s. Abrahamovičová, většina účastníků mezinárodní diskuse se shoduje na třech etapách: 1. na přechodném období (zrodu socialismu), 2. na první fázi komunismu, socialismu, 3. na druhé fázi, komunismu. Někteří soudruzi zastávají názor, že přechodné období není složkou první fáze komunismu, ale samostatnou třetí fází. Část diskutujících hovoří o třech etapách socialismu: o budování základů socialismu, o budování rozvinuté socialistické společnosti a o rozvinuté socialistické společnosti, další pouze o posledních dvou etapách, přičemž budování základů socialismu spojují s přechodným obdobím od kapitalismu k socialismu. Také s. Glezerman vyčleňuje přechodné období před socialistickou etapou a socialistickou etapou rozděluje na dvě období: budování základů socialismu, vybudování rozvinuté socialistické společnosti. Sovětské soudruzi kladou značný důraz na zkušenosti přechodného období v SSSR.

Podle mínění s. Abrahamovičové, je — vzhledem k vytváření základů socialismu v průběhu přechodného období — problematické vyčleňovat přechodné období před so-

cialistickou etapu. Ke specifice problému napomáhá odlišení dvou hledisek: procesů, stavů. Jestliže přihlížíme k celku procesů, začíná první etapa od okamžiku nastolení diktatury proletariátu. Současně jde o budování základů socialismu. Přechodné období splyvá s vytvářením základů společnosti. Oddělení bořivé a tvořivé stránky není na místě; metodologicky by podmiňovalo i nutnost obdobně odtrhávat dobudování rozvinuté společnosti od kladení základů vyšší etapy formace, komunismu. O faktickém vyčlenění určité předetapy lze mluvit v případě ČSSR a jiných zemí, kde dělnická třída získala při svém nástupu pouze část státní moci a přeměny měly revolučně demokratický charakter (včetně znárodnění). Po definitivním přechodu moci do rukou dělnické třídy získávají dodatečně i původně revolučně demokratické zásahy socialistický charakter.

Jak se všeobecně ukazuje, přechod k vyšším stadiím komunismu nebude tak rychlý, jak se původně předpokládalo (např. v ČSSR na počátku šedesátých let). Okolnost, že socialistické vztahy v podstatě zvítězily, byla ztotožněna s vybudováním vyzrálé socialistické společnosti, což podmiňovalo různé závažné omyly a chyby. Někteří soudruzi v diskusi na kolegiu vyslovili pochyby, zda lze hovořit o komunistické formaci tam, kde ještě nebyly nastoleny socialistické výrobní vztahy. O socialismu by pak bylo možno hovořit teprve od počátku výstavby rozvinuté socialistické společnosti.

Velká pozornost byla v diskusi věnována problému kritérií jednotlivých etap. Jak měl jiným uveďte s. Hruža, vznikají obtíže tehdy, jestliže se v diskusi vytvoří pouze formální shoda na základě dohody o termínech, aniž je jasně vymezen obsah pojmů, které označují. Je nutné analyzovat především procesy a na tomto základě specifikovat vyvojevé etapy a kritéria.

V diskusi bylo zdůrazněno, že zatím jen málo autorů klade důraz na komplexnost zkoumání, mnozí se omezují jen na některé stránky procesů. Část vědců spíše popisuje charakteristické rysy, než vymezuje objektivní kritéria, postihuje tak jen komplex procesů, jimiž daná etapa k dosavadnímu vývoji přispěla. Problém kritérií je často spojován pouze s odlišováním různých stupňů kvantitativního narůstání, nová kvalita projevující se v jednotlivých stránkách a v celkovém procesu (spojení stránek) není dostatečně zkoumána. Ss. Hruža, Kučera, Kutta a Matouš zdůraznili, že etapizace socialismu by měla být důsledně odvozována z úrovně zákonitostí a rozporů:

V mezinárodní diskusi je věnována velká pozornost mechanismu fungování zákonů společenského vývoje za socialismu, problematice hlavního (ekonomického) zákona, jeho různých forem a projevů v různých oblastech, subjektivně objektivní formě fungování zákonů atd. Někteří teoretikům se zdá, že objektivní determinace tohoto fungování

ustupuje ve prospěch vědomých, volních zásahů.

Ss. Netopilík a Hruža konstatovali, že ve vyspělé socialistické společnosti se socialistické vztahy budou ve své stimulační funkci po určitých stránkách vyčerpávat a do popředí vystoupí nutnost rozvinout vztahy komunistické. Nový poměr se například vytvoří mezi materiálními, politickými a morálními pobídkami, do popředí budou stále více vystupovat stimuly prohlubující se odpovědnosti před společností. Společenský pohyb si však uchová charakter materiálního přírodního historického procesu. Nikdy ostatně neplatilo, že by stimulační význam měly pouze individuální materiální stimuly. Materiální zainteresovanost se prosazuje i v celospolečenské rovině, v činnosti tříd, a bude zřejmě spjata i s vyššími jednotkami (jako je např. sovětský lid atd.). Další sféry vystupují jako zprostředkující a zprostředkované, což nijak nezníží význam jejich působení.

K problematice rozporů se vyslovili ss. Kučera a Kutta. V mezinárodní diskusi, jak informovala s. Abrahamovičová, je uznáván hlavní zákon vývoje, není však shoda, zda existuje také hlavní rozpor. Mnozí tvrdí, že v každé etapě existuje specifická množina rozporů. Část teoretiků hovoří o hlavním rozporu, který formuluje jako rozpor mezi úrovní výrobních sil a uspokojováním společenských potřeb. Problém spočívá v tom, že jde nikoli o specifický, ale značně všeobecný rozpor v různých formacích. V podmínkách komunismu, kde budou potřeby široce uspokojovány, nebude zřejmě působit se stejným dosahem.

S. Kučera doporučil zavést metasystém nad systémem kritérií, který by vycházel z kritérií komunistické společnosti (např. rozdělování podle potřeb, přeměny mas v uvědomělý subjekt vývoje atd.), a důsledně respektovat jednotu kvantitativně kvalitativní povahy procesu růstu. Za podstatu hlavního rozporu označil vztah mezi výrobními silami a společenskými vztahy, který se projevuje v každé formaci odlišně. S. Kutta doporučil formulovat hlavní rozpor jako rozpor politicko-ekonomické formy v celku, jako rozpor mezi kvalitativní určitostí výrobních vztahů a jejím základem, rozpor mezi vlastnickými vztahy na straně jedné a formami, například socialismem překonávanými (předsocialistickými), na straně druhé.

Kapitalismus, jak uvedl, se vyvíjel ve třech stádiích: na půdě prosté zbožní výroby, v manuálních formách a v průmyslových formách. V nižší fázi komunismu vzniká rozpor mezi novými podmínkami rozšířené reprodukce (vysoký stupeň vyčerpanosti energetických, surovinových zdrojů, úroveň zaměstnanosti, napjatost v investičních zdrojích atd.) a zaostávajícím systémem řízení. Tento rozpor je nutné řešit na daném stupni rozvoje socialismu. V podmínkách kapitalismu jsou problémy vyčerpanosti zdrojů posuzovány odděleně od sféry výrobních vztahů, jsou extrapolovány a na tomto základě se spekuluje

o zastavení ekonomického a o podpoře sociálního růstu. S. Kučera upozornil v této souvislosti na přehlížení jednoty rozporů v oblasti ekonomické, politické, sociální a na existenci nesocialistických struktur (rozpor mezi novými socialistickými formami a pozůstatky starého).

Diskuse v kolegiu potvrdila existující obecnou shodu v tom, že objektivním kritériem rozvinutí socialistické společnosti je úroveň vztahů mezi výrobními silami a výrobními vztahy, jejich socialistická vyzrálost jako základ zralosti politické a ideologické oblasti. Jak zdůraznili ss. Matouš, Hrzal, Filipce a Kutta, je ještě značně nevyjasněná otázka, jaká jsou kritéria vyzrálosti výrobních sil a výrobních vztahů. Správné zhodnocení napomůže přesnějšímu ocenění stupně reálného rozvoje, usnadní ideologickou argumentaci. Mimořádně důležité jsou otázky jednoty výrobních vztahů, materiálně technické základny a výrobních sil. V některých zemích diskutují mylně předpokládají, že materiálně technická základna dosažená v kapitalismu je dostatečná pro přímý vstup do rozvinutého stadia socialismu; opomíjejí obtížnost úkolu nejen moc uchopit, ale také ji udržet, nastolit socialistické výrobní poměry, zformovat socialistické vědomí. Hlubší pochopení této dialektiky může přinést jen náročná mezinárodní diskuse. Toto východisko je velmi aktuální zejména pro řešení otázek procesu vědeckotechnického rozvoje a jeho vazeb na přednosti socialismu. Jde o to, že důraz na výrobní síly, techniku, organizaci práce, řízení atd. musí být neodlučně spojen s důrazem na roli výrobních vztahů, na význam zdokonalování vztahů k práci, na materiální, morální stimulování. Vědeckotechnická revoluce je kvalitativní změnou v totalitě výrobních sil, implikuje však změny v celém systému společnosti. Pouze v podmínkách socialismu je možné řešit tyto problémy komplexně. Stává se, že někteří ekonomové mimořádně přecházejí ze sféry politické ekonomie do sféry národního hospodářství, redukuji výrobní vztahy jen na vstup a výstup, na náklady a výsledky, málo si všímají vztahu fyzické a duševní práce, sociálně ekonomických a vlastnických aspektů vztahu města a venkova, průmyslu a zemědělství. Jak uvedl mezi jiným s. Kutta, někdy dochází k zužování pojetí inovačního procesu na vztah vědy a techniky. opomíjí se inovační vliv vědy v oblasti vzdělání a kvalifikace pracujících a v oblasti organizace a řízení jako základu zvyšování efektivity národního hospodářství. Při posuzování kvalifikačních a kádrových rezerv se ještě někdy abstrahuje od charakteru kvalifikace.

Na bohaté vazby mezi produktivitou práce a výrobními vztahy, mezi ekonomickou základnou (výrobními vztahy) a politickou, ideologickou nadstavbou, zvláště pak na určující roli sociálně ekonomických vztahů poukázal s. Hruza. Specifika výrobních vztahů socialismu je, podle jeho mínění, dána stupněm překonávání staré dělby práce, která je

socialistickou revolucí výrazně narušena. Dělbá práce má tři základní rozměry: výrobně technologický (s nímž těsně souvisí sféra výrobních sil), sociálně ekonomický, sociálně politický (závěry Engelse k teorii násilí v podmínkách kapitalismu). Platí Leninův závěr, že bez úplné likvidace staré dělby práce není možné dovršení socialismu. Podmínky pro to se vytvářejí při výstavbě rozvinutého socialismu.

Ss. Matouš a Sedlák poukázali na to, že naprostá většina diskutujících v mezinárodních diskusích považuje kritérium rozvinutosti společenských výrobních vztahů v průmyslu i v zemědělství za nutné; pouze část nepovažuje toto kritérium pro vyzrálost socialismu za prvořadé. Teorie by měla zachytit překotný proces sblížování mezi oběma oblastmi, který, jak se zdá, bude v určitých formách uskutečněn podstatně dříve, než se předpokládalo. V mezinárodních diskusích je možné využít našich zkušeností k argumentaci o dosahu vlivu vlastnických vztahů na stimulování přeměn. Nejde ovšem jen o vyrovnávání venkova na úroveň dnešního města, ale o současný růst nároků i vůči socialistickému městu. V té souvislosti byla připomenuta závažnost problematiky životního prostředí, bez jejíhož náročného řešení nemůže být dosaženo pokroku ani při zdokonalování společenských vztahů.

Diskuse se také dotkla problémů dělnické třídy a její vedoucí úlohy v podmínkách socialismu. Dialektika výrobních sil a vztahů působících na rozhodující společenský subjekt, dělnickou třídu, byla zmíněna zejména s. Hulákovou a s. Hružou. Nejde jen o změny v profesích, ale o změny ve vlastníci, ve výrobních vztazích, v politických a ideologických vztazích (vědomí). Tyto proměny nejsou zatím při zkoumání problematiky životního způsobu dostatečně sledovány. Je třeba vážněji se zabývat dělnickou třídou jako nositelkou všech závažných procesů rozvoje, zasahujících zpětně do dialektiky výrobních sil a vztahů. Pojetí dělnické třídy jako pouhého souhrnu osob vykonávajících fyzickou práci bylo v diskusích zásadně odmítnuto.

Mezinárodní diskuse věnuje velkou pozornost problémům politického systému socialismu, zvláště rozvoji demokracie, vývoji sociálně třídního obsahu politických institucí (vztahu všelidového státu a vedoucí úlohy dělnické třídy). Pro rozvinutou socialistickou společnost je charakteristický všelidový stát, tj. stát, který zvyšuje přímou účast mas na správě a kontrole, a tím připravuje přímý přechod ke komunismu. Velký důraz je kladen na morálně politickou jednotu, svazek. Násilí třídního typu v určitých formách postupně ustupuje.

Podmínky pro všelidový stát se formují již v etapě rozvinuté socialistické společnosti. Revizionisté v ČSSR svého času postulovali rychlé odumírání politických institucí, nastolování přímé, všelidové demokracie, při současném oslabování úlohy centrálních institu-

ci, zejména strany a státu. V podmínkách socialismu by se podle revizionistických interpretací měly funkce diktatury proletariátu rychle vyčerpat a měly by být zaměněny demokracií směřující rychle k samosprávě a k eliminování „etatismu“. Diktatura proletariátu by byla omezena na pouhé vyvlastnění (zspolečnění), funkce státu na pouhý dozor nad sociální aktivitou, zvláště podniků.

Ss. Hruža, Kučera a Kutta se v diskusi zabývali otázkou, za jakých podmínek dojde ke zrušení politického charakteru řízení. Konstatovali, že sociální homogenizace je vnější, nutnou, nikoli však postačující podmínkou procesu odumírání politiky. Zdůrazňovali, že změna struktury politických institucí je možná jen zesílením ekonomických a vůbec řídicích funkcí státu jako diktatury proletariátu, rostoucí účastí mas na správě a řízení.

Ss. Netopilík a Hruža poukázali na závažnost tematicky životního způsobu; doporučovali zásadně odlišit kategorii životního způsobu od kategorie životní úrovně.

Diskutována byla i otázka vnitřních a vnějších rozporů, vnitřních a vnějších aspektů budování socialismu. Kapitalismus svým působením v jisté míře nezbytně ovlivňuje socialistický systém, zejména distribuci lidských i materiálních zdrojů (např. náklady na obranu). V ideologickém boji je nutno prokázat, v jaké míře právě zákonitost kapitalismu komplikují plnění úkolů socialistické výstavby, rozvoj ekonomiky, socialistického způsobu života a také tempa rozvoje socialistické demokracie (proces přeměny politického charakteru řízení v nepolitický). Socialistická soustava naproti tomu v řadě ohledů (nejenom technicko-ekonomických) urychluje rozvoj socialistických vztahů, jak o tom hovořili ss. Sedlák, Matouš a Kutta.

V průběhu diskuse byla ss. Rumlem, Matouškem, Hrzalem, Filipcem a dalšími vícekrát oceněna velká závažnost diskutované tematiky z hlediska potřeb společensko-politického řízení, pro ujasnění priorit v rozvoji společnosti a pro tvůrčí rozvoj teorie. Rozbory musí vyúsťovat v realizovatelná praktická doporučení, například pro oblast vědeckotechnického rozvoje. Je třeba hledat konkrétní odpověď na otázku co dělat dále, jak postupovat, aby byla zajišťována vedoucí úloha dělnické třídy a komunistické strany v naší společnosti. S. Ruml zdůraznil, že je třeba postupovat současně „shora“ i „zdola“, tj. pracovat s teoreticko-metodologickým aparátem, který je soustavně rozvíjen a pochopitelně stimulován reálnou praxí. Nelze se také omezit na prostou kombinaci ukazatelů (např. na řešení problému, které zahrnout a které nikoli), je třeba je posuzovat v jejich komplexnosti. Ukazatele se vyvíjejí a odrážejí reálné změny například ve vztazích ekonomiky a politiky. Je tudíž nutné soustřeďovat se na vztahovou problematiku, na dynamiku vztahů, na pojmovou dynamiku. S. Ruml poukázal také na vztah konkrétnosti a užitelnosti. Kritérium je nutno chápat jako

teoretický úběžník zkoumání konkrétní, socialistické společnosti.

V závěru jednání kolegia zdůraznili ss. Hrzal, Abrahamovičová, Matouš a další, že závažnost otázek vyžaduje, aby se na jejich zpracování i nadále podílela různá pracoviště, aby byly spojovány síly se soudruhy z dalších socialistických zemí. Diskuse v kritickém a sebekritickém procesu ověřují, zda postupujeme směrem, který je plodný, ukazují cestu vpřed.

Velké zkušenosti sovětské vědy, zobecňující zákonitosti rozvinuté socialistické společnosti v SSSR i procesy jejího budování v dalších zemích, jsou pro nás velmi cennou inspirací.

Miloslav Formánek

Výsledky výzkumu socialistického způsobu života provedeného Výzkumným ústavem životní úrovně v Bratislavě

V minulé pětiletce se u nás velmi rozšířil odborný i populární zájem o problematiku tvorby a formování socialistického způsobu života. Tento zájem je neklamným příznakem snahy o střizlivou sociálně vědní reflexi společenského života v období budování vyspělé socialistické společnosti. Silící zájem o poznání zákonitostí tvorby a rozvoje socialistického způsobu života našel v posledních šesti letech svůj výraz v tom, že tato výzkumná problematika byla zařazena do státního plánu ekonomického a badatelského výzkumu.

S organizovaným výzkumem bylo započato v roce 1970, kdy z podnětu politických orgánů i orgánů státní správy byla ve Výzkumném ústavě životnej úrovně v Bratislavě vypracována úvodní studie *Výskum socialistického spôsobu života*. Na základě této práce pak byla výzkumná problematika zařazena do Státního plánu ekonomického výzkumu jako samostatný stěžejní úkol E VI *Vědeckotechnická revoluce a socialistický způsob života*; zároveň byla zařazena i do státního plánu základního výzkumu jako hlavní úkol VIII-1-9. Ve Výzkumném ústavě životnej úrovně byl zřízen zvláštní odbor pro výzkum této problematiky.

V období páté pětiletky se výzkum socialistického způsobu života realizoval ve třech vzájemně se překrývajících a doplňujících oblastech badatelské práce:

1. Především se zaměřil na vyjasnění základních teoretických a metodologických problémů poznání tvorby a rozvoje socialistického způsobu života. Byla rozpracována základní teoretická koncepce způsobu života, která je opřena o kategoriální systém marxistické vědy.

2. Druhou rovinu výzkumu tvořily vlastní empirické výzkumy. Tyto výzkumy byly orientovány na poznání jednotlivých konkrétních stránek způsobu života s cílem ověřit platnost teoretických hypotéz. V rámci tohoto výzkumu bylo shromážděno množství informací o jednotlivých složkách způsobu života.